

Knyaz ASLAN
Baş müəllim

MÜASİR CƏMIYYƏT VƏ BƏDİİ ƏDƏBİYYATIN TƏBLİĞİ PROBLEMLƏRİ

Oxucuların estetik tərbiyəsi sahəsində kitabxanaların əsas vəzifələri onları keçmiş və müasir bədii sərvətlərin geniş dairəsi ilə tanış etməkdən, milli və xarici incəsənətin humanist ənənələrini aşkara çıxarmaqdan, ədəbi-bədii tənqidin, ədəbiyyatşünaslığın, sənətsünaslığın, estetikanın ən yaxşı nümunələrini təbliğ etmək yolu ilə, incəsənətin ayrı-ayrı növlərinin kompleks təbliği və onların qarşılıqlı əlaqəsi, qarşılıqlı təsiri, qarşılıqlı zənginləşməsi yolu ilə oxucuların estetik səviyyəsini və bədii qavrayış mədəniyyətini yüksəltməkdən ibarətdir.

Kitabxana işində oxucuların estetik tərbiyəsi üzrə iki cəhət bir-biri ilə üzvi şəkildə bağlıdır. Onlardan birincisini estetik təhsil və ya maarifləndirmə adlandırmaq olar. Bu, oxucuların estetika sahəsində elə konkret biliklər qazanmasına kömək etmək deməkdir ki, onları gözəllik qanunları ilə dünyaya və yaradıcılığa estetik münasibətin tərbiyə edilməsi ağılsızdır. Burada söhbət, hər şeydən əvvəl, bədii mədəniyyətin (ədəbiyyat, təsviri incəsənət, teatr, musiqi, kino) tarixini, həmçinin incəsənətin əsas inkişaf qanunlarını, istiqamətlərini, məktəblərini, üslublarını və s. dərindən bilməkdən gedir. Lakin diqqəti yalnız oxucuların estetik biliklərinin zənginləşdirilməsinə yönəltmək olmaz. Burada ikinci cəhət – estetik zövq tərbiyəsi, insanın estetik duyğu mədəniyyətini də qeyd etmək lazım gəlir.

Gerçəkliyin estetik dərk, sənət əsərlərinin qavranılması və qiymətləndirilməsi adətən onların ideya istiqamətlərinin ya təsdiq, ya da inkar olunması ilə bu və ya digər estetik zövq əsasında meydana gəlir. Estetik zövq estetikliyi başa düşmək, gözəlliyi və çirkinliyi fərqləndirmək, estetik təzahürlərə qiymət vermək qabiliyyətidir. Estetik zövq, bir qayda olaraq, estetik qiymətlərin məcmusunu və sistemini təşkil edən qiymətləndirmə xarakterinə malikdir. Onlar artıq

mövcud olan estetik təzahürlərlə ünsiyyət təcrübəsi əsasında və cəmiyyətin, onun ayrı-ayrı üzvlərinin müəyyən estetik biliklərinə, baxışlarına, inanclarına, təsəvvürlərinə uyğun olaraq yaranır.

Ayrı-ayrı oxucuların estetik zövqləri ictimai estetik normalar anlayışı ilə tam şəkildə üst-üstə düşməyə də bilər. Cəmiyyətdə müxtəlif estetik zövqlər mövcuddur. Onların müxtəlifliyi bir sıra amillərlə bağlıdır: həm milli, həm psixoloji, həm peşə (ixtisas), həm təhsil, həm də fərdi fərqlər və ya xüsusiyyətlər öz izini qoyur və hər bir oxucunun estetik zövqünün özünəməxsusluğunu şərtləndirir.

Estetik tərbiyə problemini araşdıran bəzi mütəxəssislər bu fikirdədilər ki, estetik zövqlərin sonsuz müxtəlifliyinə xüsusi diqqət yetirmək, onların formalaşmasına təsir etmək üçün cəhd göstərmək qətiyyən lazım deyil. Əlbəttə, biz bu cür mövqe ilə razılaşa bilmərik.

Kitabxanaçı bilməlidir ki, fərdi estetik zövqlər ictimai estetik zövqlər sistemi əsasında, milli ideologiya əsasında, sinfi və milli dəyərlər qarşısında ümumbəşəri sərvətlərin və maraqların birincilik kəsb etməsi əsasında inkişaf edir. Bu ümumbəşəri dəyərlər yüz illərdir ki, dünya bədii mədəniyyəti tərəfindən təsdiq edilir.

Kitabxanaçı estetik zövqlərin müxtəlifliyinin hüdudlarını dəqiq müəyyənləşdirməli, onların məziyyətlərinin sərhəddən kənara çıxdığını və səviyyəsizliyə yuvarlandığını görməli, özünün istifadəsində olan bütün vasitələrlə incəsənətdə, həyatda və məişətdə olan gözəlliklərə formal aludəçiliklə və ya zəif təsəvvürlər şəklində təzahür edən zövqsüzsüklə mübarizə aparmalıdır.

Bir çox oxucuların, xüsusilə gənclərin klassik bədii ədəbiyyatla, ciddi musiqi əsərləri ilə, rəngkarlıqla maraqlanmaması, yalnız detektiv və macera janrında yazılmış kitablara həvəs göstərməsi, bayağı estrada musiqisini dinləməyi üstün tutması kitabxanaçını narahat etməlidir. Kitabxanaçılar hər hansı bir bədii əsərin müsbət məziyyətlərini və çatışmazlıqlarını aşkara çıxarmaqda oxuculara kömək göstərməli, onlara ciddi mütaliə zövqü aşılamalıdır. Bunlar ona görə vacibdir ki, oxucuların tək-cə estetik zövqləri deyil, həm də mənəvi simaları, dünyagörüşləri məhz bu yolla formalaşır.

Azərbaycanın keşməkeşli tarixi keçmişini, xalqımızın yadelli işğalçılara qarşı mübarizəsini, azadlıq və müstəqillik ideyalarını, Böyük Vətən müharibəsi illərində alman faşistləri ilə və indiki dövrdə Qarabağı zəbt etmiş erməni təcavüzkarları ilə ölüm-dirim savaşını, doğma Vətənin xoşbəxt gələcəyi naminə öz ömürlərini girov qoymuş mətin insanların taleyini yüksək səviyyədə əks etdirən bədii əsərlərin məqsədyönlü təbliği kitabxanaçının həmişə diqqət mərkəzində dayanmalıdır. Estetik tərbiyə yalnız incəsənətə və bədii

ədəbiyyata marağın və onu dərk etmək qabiliyyətinin inkişafı ilə başa çatmır. İnsan təkcə incəsənətdəki gözəlliklərin tələbatçısı deyil, həm də həmin gözəlliyin yaradıcısıdır. Bədilik insanı həyatda qurub-yaratmağa, faydalı işlər görməyə ruhlandırır, hər bir kəsi necibləşdirir. Müasir cəmiyyət müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusunun qarşısında gözəlliklər yaratmaq qabiliyyətini formalaşdırmaq vəzifəsini qoymuşdur. Kitabxanalar oxuculara həyatımızdakı gözəllikləri tapmağa, əsl gözəlliyi saxta gözəllikdən, eybəcərlikdən, çirkinlikdən, yaramazlıqdan, kifirlikdən seçməyə kömək göstərir.

Oxucuların estetik qabiliyyətlərinin inkişafına təsir göstərilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qavrayış, başqasının dərdinə şərik olmaq və həyatın bütün sahələrində gözəlliyi qiymətləndirmək qabiliyyətlərinin formalaşdırılmasına yönəldilmiş fəaliyyət növləri bu qrupa daxildir. Bədii əsərlərin müzakirəsi, oxucu konfransı kimi ənənəvi kitabxana işi formaları iki və daha artıq incəsənət növünün sintezinə əsaslandığından get-gedə kitabxanaların fəaliyyətində daha geniş şəkildə yayılmağa başlamışdır.

Oxucuların fəallığının və yaradıcılığının yüksəldilməsinə təsir göstərən kitabxana fəaliyyəti incəsənətin bu və ya digər növləri ilə maraqlanan oxucuları birləşdirən dərnəklər və klublar kimi mürekkəb kompleks forma və metodlarla bağlıdır. Bu forma və metodlar şəxsi və ictimai əhəmiyyətli hadisə kimi başa düşülən yaradıcı estetik fəallığın inkişafına xidmət edir.

Estetik tərbiyə yalnız bədii ədəbiyyata və incəsənətə marağın tərbiyəsi ilə, onu başa düşmək qabiliyyətinin inkişafı ilə məhdudlaşmır.

Estetik tərbiyənin əsas məqsədi bir-biri ilə sıx bağlı olan iki mühüm vəzifənin həyata keçirilməsindən ibarətdir. Birinci vəzifə hər bir insanın estetik təhsilə yiyələnməsinə nail olmaq və onu bədii-estetik sərəvətlərin tərbiyəli tələbatçısına çevirməkdir. İkinci vəzifə isə hər bir oxucunu estetik mədəniyyət subyektinə çevirmək, onu bədii-estetik yaradıcılıqda iştiraka cəlb etməkdir. Bu iş eyni zamanda keçmiş mədəni irsin qorunmasını tələb edir. Başqa sözlə, akademik D. Lixaçovun obrazlı şəkildə «mədəniyyətin ekologiyası» adlandırdığı əlverişli mədəni-psixoloji mühitin mühafizə edilməsi və ona qayğı göstərilməsi aktual məsələ kimi meydana çıxır. Belə ki, insan məhz həmin mühitdə yaşayır və işləyir. Buraya həm keçmiş abidələrin qorunub saxlanması, həm də yüksək mədəniyyət ünsiyyətinin tərbiyəsi (o cümlədən mehribanlıq, qayğıkeşlik, nəzakət, ədəb, mərhəmət, rəhmətlik, mərifət və s. kimi keyfiyyətlər) daxildir.

Oxucuların bədii-estetik tərbiyəsinin bir sıra səviyyələrə və pillələrə ayrılması metodoloji və təcrübi münasibətdə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu fərqlənmənin (təbəqələşmənin) əsasında oxucunun estetik sərəvətlər sistemini mənimsəməsi dərəcəsi, oxucunun estetik və bədii inkişafın həqiqi subyektinə çevrilməsi dərəcəsi dayanır.

Tərbiyəliliyin ilkin (başlangıç) səviyyəsi (mərhələsi) estetik və bədii sərəvətlərdən istifadənin, onların yenidən təkrarlanmasının üstünlüyü ilə bağlıdır. O, eyni zamanda qarşısalmaz təbəlliyin çox böyük xüsusi çəkisi və hətta bədii-estetik zövqün meydana çıxması və formalaşması sahəsində müəyyən ölçüdə qarmaqarışıqlıqla estetik baxımdan inkişaf etməməsi, bədii təhsildə çatışmazlıq müşahidə olunur, bədii qarışıqlıq, estetik zövqsüzlük, dəyişkən dəbə aludəçilik, həyatda davranışın estetik üslubunu tapa bilməmək bacarıqsızlığı faktlarına rast gəlinir.

Tərbiyəliliyin orta səviyyəsi (mərhələsi) səmərəli bədii təhsillə, keçmiş estetik və bədii irsin mənimsənilməsi ilə, gözəllik qanunlarının və onların təsir mexanizminin dərk olunması ilə, estetik geriliyin və pis bədii zövqün təsadüfi təzahürlərinin təsirli, sistemli və özünütənqid şəraitində aradan qaldırılması ilə xarakterizə edilir.

Tərbiyəliliyin yüksək səviyyəsinə (mərhələsinə) tam şəkildə incəsənətə və gözəllik qanunları üzrə yaradıcılıq ustalığına dərindən yiyələnmə, həqiqi bədii azadlıq, incəsənətin bütün növlərindən və janrlarından yaxşı xəbərdar olmağa imkan yaradan mühüm bədii məlumata malik olmaq (bədii erudisiya), yaradıcı şəkildə inkişaf etmiş şəxsiyyətin universal qaydada ahəngdar formalaşması, həyatı davranışın özünəxas üslubunun işlənilməsi, ahəngdar həyat tərzinin vərdiş və ənənələrinin aşkara çıxarılması xasdır.

Ən yüksək səviyyə (mərhələ) bütün tərəflərin tamlığını və şəxsiyyətin bədii-estetik inkişafının bütün tərəflərinin və cəhətlərinin tamlığını nəzərdə tutur.

Oxucuların estetik tərbiyəsi üzrə kitabxana işi ideya, əmək və əxlaq tərbiyəsi ilə sıx əlaqədə həyata keçirilir. İndiki dövrdə estetik tərbiyənin rolunu təhlil etmədən ictimai münasibətlərin təkmilləşdirilməsi, mənəvi-əxlaqi dəyərlərin təsdiqlənməsi haqqında danışmaq mümkün olmaz. Müasir cəmiyyətdə o insan yüksək estetik dəyərlərə malik olur ki, o, həm yaradıcılığa fədakarcasına can atsın, həm insanlarla münasibətində yüksək mədəniyyət nümayiş etdirsin, həm xarici görünüşü gözəl olsun, həm də fiziki cəhətdən sağlam böyüsun. Bu cəhətlərə malik olan insan kamil şəxsiyyət sayıla bilər. Fiziki kamillik özündə təkcə gücü, gözəlliyi, çevikliyi deyil, eyni

zamanda sağlamlığı, işgüzarlığı, uzunömürlülüüyü əhatə edir. İnsanın fiziki mədəniyyət səviyyəsi ilə onun həyatının dəyəri arasında bilavasitə əlaqənin mövcudluğunu başa düşməkdə insanlara kömək etmək kitabxana fəaliyyətinin mühüm vəzifəsi və əsas istiqamətlərindən biridir.

Elə buna görə də müstəqil Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında hər kəsin istirahət hüququ, sağlam mühitdə yaşamaq hüququ, mədəni həyatda iştirak etmək, mədəniyyət təsisatlarından və mədəni sərvətlərdən istifadə etmək hüququ, sağlamlığını qorumaq hüququ təsbit edilmişdir.

Oxucuların estetik tərbiyəsi ilə məşğul olan kitabxanaçılar bilməlidirlər ki, kitabxana xidməti prosesində insanın fiziki kamilliyi ilə bağlı olan bir sıra tərbiyəvi, təhsil və başqa vəzifələr həyata keçirilir. Təhsil vəzifələri həyati əhəmiyyət kəsb edən mühüm tətbiqi idman bacarıq və vərdişlərinə yiyələnməkdə, fiziki mədəniyyətin nəzəri və metodik əsaslarını öyrənməkdə oxuculara təsir göstərmək üsullarını özündə əks etdirir. Bu biliklər əsasında fiziki mədəniyyət və idman məşğələləri ilə müntəzəm məşğul olmağın faydasına və zəruriliyinə inam formalaşır. İnam isə öz növbəsində bütün həyat boyu bu cür xeyirli məşğələlərə tələbat formalaşdırır.

Bir cəhəti də yaddan çıxarmaq olmaz ki, kitabxanalarda oxucularla işin əsas məqsədi – hərtərəfli inkişaf etmiş fəal Azərbaycan cəmiyyəti qurucularının tərbiyəsi ölkəmizdəki bütün kitabxana sistemlərinin fəaliyyətinin təşkilində metodoloji əsas kimi çıxış etməlidir.

Görkəmli alimlər və pedaqoqlar gənc nəslin hərtərəfli hazırlığının vacibliyini və müxtəlif fəaliyyət növləri üzrə onların qabiliyyətlərinin inkişafının zəruriliyini dəfələrlə qeyd etmişlər. Bununla belə, bu heç də o demək deyil ki, insan bu gün həkim, sabah müəllim, birisi gün memar, daha birisi gün mühəndis və s. olmalıdır. Şəxsiyyətin hərtərəfliyi sərhədsiz universallıq demək deyildir, insanın bütün yüksək potensial imkanlarının bir yere cəmləşməsidir.

Kitabxanacıdan tələb etmək olmaz ki, o, oxucularla işdə elmin, texnikanın, incəsənətin bütün sahələrinə eyni dərəcədə diqqət yetirsin. Bu, səthi münasibətə, üzdən yanaşmaya gətirib çıxarar. Texnikanın, tibbin, hüququn, tarixin və s. əsaslarını və nəticələrini bilən insan həqiqətən təhsilli, elmi, ziyalı şəxsdir. O, doğrudan da ideala doğru addımlayır. Lakin hər bir məsələyə qətiyyənlə səthi münasibət bəsləmək, üzdən yanaşmaq olmaz, hər bir kəsin özünün ixtisası olmalı, o, öz işini bilməli, bununla birlikdə hər hansı bir bilik sahəsi ilə maraqlanmalı və ondan baş çıxarmalıdır.

Hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyətin ifadəsi olan oxucu maraqlarının müxtəlifliyi sadəcə oxşar maraqların cəmi deyil, bir-biri ilə sıx bağlı olan və əsas maraq ətrafında birləşən ahəngdar maraqlar sistemidir. Bu zaman az inkişaf etmiş maraqlar oxucunu əsas maraqlardan ayırmır, əksinə, onun inkişafına kömək edir, onu yeni detallarla tamalayır. Müxtəlif ünsürlərin vahid ümumi mərkəz ətrafında bu cür təbii şəkildə cəmləşməsi son nəticədə şəxsiyyətin hərtərəfli və ahəngdar inkişafına aparır.

Bədii ədəbiyyatın oxucular arasında təbliği sahəsində qazanılmış ciddi uğurları inkar etmədən göstərmək lazımdır ki, son zamanlar əhalinin bir hissəsinin müəyyən səbəblər üzündən kitabxanadan və mütaliədən uzaq düşməsi kəskin problemlər yaradır. Təkcə Azərbaycanı deyil, dünyanın inkişaf etmiş dövlətlərini belə qorxuya salan bu problem ölkədə baş verən ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi hadisələrdən asılı olan, onların səviyyəsinə uyğun şəkildə dəyişən mürəkkəb funksional savadsızlıq təhlükəsinin meydana çıxması ilə bağlıdır. Hazırda bu hadisə görkəmli alimlər tərəfindən öyrənilir və bir sıra ölkələrin elmi ictimaiyyəti onun səbəblərini dərk edir.

Funksional savadsızlıq nə deməkdir? Bu fenomen savadsızlıq haqqında ənənəvi təsəvvürlərlə uyğun gəlmir. YUNESKO-nun müəyyənləşdirdiyinə görə, bu termin mütaliə və yazı vərdişlərini əhəmiyyətli dərəcədə itirən, gündəlik həyatla bağlı qısa və sadə mətni qavramaq iqtidarında olmayan hər hansı bir şəxsə şamil edilə bilər.

Funksional savadsızlıq gündəlik həyatda necə təzahür edir? Nə üçün o, cəmiyyət üçün təhlükəli hadisə kimi qiymətləndirilir? Bu prosesin inkişaf səbəbləri nə ilə bağlıdır? Onun aradan qaldırılmasında bədii ədəbiyyat və incəsənətə dair əsərlər nə kimi rol oynaya bilər?

Bu suallara qısaca olaraq cavab verməyə çalışaq.

Bir çox alimlər bu hadisəni müxtəlif cür izah edir və onun ayrı-ayrı cəhətlərini vurğulayırlar. Bu hadisənin şərh zamanı onların istifadə etdikləri terminlər də cürbəcürdür: “funksional savadsızlıq”, “ikinci savadsızlıq”, “yarımsavadsızlıq”, “oxumayanlar”, “ailə savadsızlığı” və s.

Mütəxəssislərin fikrincə, bu problem ona görə mürəkkəbdir ki, gizli xarakter daşıyır. Belə ki, adətən yaşlı nəsillərin təhsil və tərbiyəsindəki qüsurları gizlətməyə çalışır, bacarıqsızlıqlarını, bilməməklərini, məlumatlı olmadıqlarını və digər çatışmazlıqlarını ört-basdır etməyə səy göstərirlər. Bunlar isə müasir informasiyalanmış cəmiyyətdə uğur qazanmağa maneçilik törədir.

Funksional savadsız valideynlər ailədə uşaqlarının tərbiyəsi ilə bağlı çətinliklərlə qarşılaşırlar. Onlar məktəbli övladlarının hər hansı bir tanınmış şair və ya yazıçı haqqında sadə sorğularına cavab verə bilmir, hekayəni novelladan, povesti romandan, dastanı nağıldan, qoşmanı gərayıdan və s. fərqləndirməyi bacarmır, hətta birinci sinif şagirdlərinin öyrəndikləri məşhur "Azərbaycan", "Bakı", "Keçi", "Dovşan", "Xoruz", "Pişik", "Uşaq və buz", "Yaz günləri" kimi şerlərin məzmununu və ideyasını övladlarına başa salmağa çətinlik çəkirlər.

İnsanı funksional savadsızlığa gətirib çıxaran səbəblər sırasında ailədə normal həyat tərzinin olmaması, ata, ana və uşaqlar arasında mədəni davranışın və yüksək ünsiyyət mədəniyyətinin çatışmaması, orta məktəbdə zəif dərəcə keçilməsi, müəllimlərin tədris etdikləri fənni dərindən bilməməsi, Azərbaycan dili və ədəbiyyatı dərslərinin cansıxıcı aparılması, mədəniyyət müəssisələrinə, o cümlədən kitabxanalara üzdənirəq münasibət bəslənilməsi, həmçinin uşaq, məktəb, gənclər və kütləvi kitabxanaların oxucularla işdə fəallıq göstərməməsi, bədii sözün gücündən səmərəli istifadə etməməsi və s. kimi problemlər sadalanır. Bunlardan başqa, bazar iqtisadiyyatının doğduğu sosial çətinliklər, müharibə vəziyyətinin yaratdığı problemlər, bir sıra məsələlərlə əlaqədar məktəbyaşlı uşaqların dərstdən yayınaraq müxtəlif yollarla çörəkpulu qazanmaq cəhdi və başqa amillər də savadsızlığın dairəsinin genişlənməsində öz mənfi rolunu oynayır.

Müasir mərhələdə ənənəvi mədəniyyət, təhsil və tərbiyə institutlarının təsir gücünün zəifləməsi, eyni zamanda kütləvi informasiya vasitələrinin (KİV-in), o cümlədən mətbuatın, televiziyanın, radi-onun, videotexnikanın, audiotexnikanın və s. rolunun güclənməsi də xüsusi qeyd edilməlidir. Kompüter oyunlarının və internet şəbəkəsi xidmətinin rəngarəngliyini də buraya əlavə etsək, onda mütaliənin yavaş-yavaş arxa plana keçdiyinin şahidi ola bilərik ki, bu da bütün dünyada şəxsiyyətin sosiallaşdırılmasının xüsusiyyəti kimi dəyərləndirilir. Hazırda bir çox ölkələrdə, həmçinin Azərbaycanda "vizual", "video", "elektron" adlanan mədəniyyət inkişaf etməkdədir. Bununla bağlı mədəniyyətin "ev" və ya "şəxsi" formalarının rolu artır. Məsələn, ev kitabxanası, şəxsi fonoteka, şəxsi videoteka, ev kompüter oyunları və s.

Hələ XX əsrin 70-80-ci illərində Qərbi ölkələrində kütləvi informasiya vasitələrinin, ilk növbədə isə televiziyanın geniş yayılması mütaliə böhranı prosesinə gətirib çıxarmışdı. Gənc və yaşlı nəslin mütaliəyə marağı kəskin şəkildə azalmışdı və televiziya verilişlərinə baxmaq həvəsi xeyli artmışdı. Bu gün Azərbaycanın düşdüyü vəziyyəti

yəti təxmini də olsa təsəvvür etmək üçün bu mərhələni çoxdan keçmiş bir sıra ölkələrə dair konkret misallar göstərmək məqsəduşundur.

1980-ci illərdə "Ştern" jurnalının apardığı tədqiqatlar əsasən, Almaniyada 8 yaşdan 12 yaşa qədər olan uşaqların 88 faizi sutka ərzində bir neçə saat televizora baxmış, qızların 46 faizi, oğlanların isə 24 faizi mütaliəni əyləncəli məşğuliyyət hesab etmişlər. Bu gün Almaniyada kütləvi informasiya vasitələri (xüsusilə televiziya) birinci yerdə, mütaliə isə ikinci yerdə durur.

1990-cı illərin əvvəllərində Almaniyada aparılmış tədqiqatın nəticələrinə görə, 9 yaşdan 11 yaşa qədər olan uşaqlar gün ərzində orta hesabla 3 saat KİV-dən istifadə edirlər. Bunun yarısı televiziya verilişlərinə baxmağa, yarısı isə audiokasetlərə qulaq asmağa və mütaliə etməyə sərf olunur. 11-12 yaşlı uşaqlar isə gün ərzində 5 saata yaxın televizora baxır, həmçinin qəzet və jurnal oxumağa vaxt tapırlar. Bir çox uşaqların fərdi televizorları da vardır.

1988-1992-ci illərdə fransız gəncləri arasında mütaliənin rolu xeyli azalmışdır. Əgər 1988-ci ildə 8-16 yaş arasında olan yeniyetmələrdən 25 faizi 3 ay müddətində heç bir kitab oxumamışdısa, 1992-ci ildə onların sayı 25 faizə çatmışdır. 14-16 yaşlı yeniyetmələr arasında bu göstərici daha təhlükəli olmuşdur: 1988-ci ildə 17 faiz, 1992-ci ildə 33 faiz. Buna baxmayaraq hətta uşaqların və yeniyetmələrin asudə vaxtında mühüm yer tutan kinofilmlərə baxışı videooyunlar əvəz edə bilməmişdir. Hər iki yeniyetmədən biri belə hesab etmişdir ki, mütaliə gücdür, qüvvətdir. 14-16 yaşlı oğlanlardan 51 faizinin fikrincə, mütaliə gərginliklə bağlıdır, 28 faizi isə bu fikirdədir ki, mütaliə ağır öhdəlikdir.

İngiltərədə uşaq mütaliəsinin sosioloji tədqiqatının nəticələri göstərir ki, son 20 ildə uşaqların mütaliəsinin əsas göstəriciləri dəyişməse də, uşaqlar yaşa dolduqca kitab mütaliəsinin azalması meylləri müşahidə olunur. Çox kitab oxuyan uşaqlar bir qayda olaraq televizora az baxırlar. Bu tədqiqatın nəticələrinə görə, KİV uşaqların mütaliəsinə təzyiq göstərmir.

Danimarkada televiziya və video ailə həyatında əsas yer tutur. Sosial Tədqiqatlar İnstitutunun 1987-ci il məlumatına əsasən, məktəblilərdən 30 faizinin evlərində videomaqnitafon var. Bu ailələrdə uşaqlar demək olar ki, hər gün videofilmləri seyr etmişlər. Bundan başqa, şagirdlər həftədə 10 saata yaxın televizora baxmışlar. Müqayisə üçün: ABŞ-da uşaqlar həftə ərzində 25 saat televiziya verilişlərini seyr edirlər.

Hazırda Polşada uşaqların və gənclərin mütaliə və yazı vərdişlərinin pisləşməsi müşahidə olunur. Kitab və Mütaliə İnstitutunun məlumatına görə, 1994-cü ildə 15-18 yaşlı gənclərin 18 faizi il ərzində heç bir kitab oxumamışdır. Eyni zamanda natamam orta məktəb məzunlarından 17 faizi polyak dilində tərtib olunmuş testləri oxuyub başa düşmürlər.

Yaponiyada "televiziya uşaqları" kimi tanınan gənc nəslə "terebiko" adlandırırlar. Bu ölkədə uşaqlar körpə yaşlarından televizora baxırlar. Üç yaşlı uşaq hər gün orta hesabla 3 saatdan çox televizor qarşısında vaxt keçirir. İbtidai siniflərdə təlim proqramı cəmi 964 saat olsa da, yapon uşaqları 80-ci illərin əvvəllərində bir il ərzində 1000 saat televizor ekranına baxmışlar. Yaponiya Mədəniyyət Nazirliyinin məlumatına görə, kiçikyaşlı məktəblilərin 17 faizi hər gün 6 saat televiziya verilişlərini seyr etmişlər.

Başqa tədqiqatların nəticələrinə əsasən, 10-15 yaşlı uşaqların 90 faizə qədəri böyükklər üçün nəzərdə tutulmuş televiziya proqramlarını izləmişdir. 1980-ci illərdə uşaqların 76 faizi televiziya verilişlərinə baxmağa maraqlı göstərmişdir.

Televiziya mədəniyyəti ilə mütaliə mədəniyyəti arasında fərqlər çoxcəhətli olsa da, sosioloqların çoxu üç əsas fərqi vurğulayırlar.

Birincisi, diqqət tipidir. Televiziya anlaşılıqlı olduğuna, asanlıqla başa düşüldüyünə, xüsusi qavrayış hazırlığı tələb etmədiyinə görə dağınıq diqqət yaradır. Mütaliə isə diqqətin bir yerə cəmlənməsini tələb edir.

İkincisi, məzmunun xüsusiyyətidir. Televiziya sayısız-hesabsız, cürbəcür məlumatlar mənbəyidir. Bütün bu məlumatlar maraqlı, cəlbedici olsa da, dağınıq və sistemsizdir. Onlar səpələnmiş mozaikaya bənzəyirlər və dünyanın tam mənzərəsini yaratmırlar. Kitab isə müəssəkkil materiallardan ibarətdir. Kitab biliklər, müşahidələr, obrazlar, həyəcanlar, duyğular sistemidir, tamlıq və bütövlükdür.

Üçüncüsü, qavrayış xarakteridir. Televiziya sürət, temp, dinamika, tez-tez dəyişən hərəkət deməkdir. Mütaliə, xüsusilə bədii ədəbiyyatın mütaliəsi isə həmişə asta-asta, düşüncəli şəkildə, tələsmədən, səssiz-səmirsiz oxunuş tələb edir. Oxucunun ədəbi obrazları yaddaşında canlandırması üçün müəyyən vaxt lazım gəlir. Mütaliə yaradıcılıq deməkdir, o, boş-boşuna tələsməyi sevmir.

Tədqiqatlar və müşahidələr göstərir ki, televiziya tərbiyəsi xüsusilə uşaqlarda, həmçinin böyükklərdə dağınıq diqqət, sistemsiz təfəkkür, qarışıq yaddaş əmələ gətirir, eyni zamanda dünyanın cırıl-mış, parçalanmış mənzərəsini formalaşdırır, təsəvvürün səviyyəsini kəskin şəkildə aşağı salır. İnsanlarda tələskənlik meyilləri özünü bə-

ruzə verir. Onlar nitqlərində çətinlik hiss edirlər, danışmaq zamanı bir əşyadan digərinə keçərkən tərəfçılığa yol verir, lügət ehtiyatından, ağılı itiliyindən və s. istifadə edə bilmirlər. Bütün bunlar isə passiv sürət, yəni hər cür tələskənlik və hiyləgərlik üçün əlverişli şərait yaradır.

Son illər Azərbaycanda bir neçə özəl televiziya kanalının açılması, onların milli mentalitetimizə yabançı verilişləri və kinofilmləri müntəzəm olaraq efirə verməsi, özəl radio dalğalarında yad əcnəbi ləhcələrə uyğunlaşdırılan Azərbaycan dilinin qol-qabırğasının sındırılması, qarmaqarışmış səs-küy yığınının səhərdən axşamədək "dünya musiqisi" adı ilə dinləyicilərə sığınması, üzəndən qəzet və jurnalların sayının çoxalması və öz səviyyəsi materialları ilə gənc nəslin bədii-estetik zövqünü korlaması ciddi mədəni təhlükədən xəbər verir.

Bunların qarşısını almaq üçün cəmiyyətdə sosial institut kimi qəbul edilmiş kitabxanalar Mədəniyyət Nazirliyi və Təhsil Nazirliyi ilə birgə xüsusi tədbirlər planı işləyib hazırlamalı, yüksək əxlaqi dəyərlərə malik olan bədii ədəbiyyat nümunələrini geniş oxucu kütləsi arasında məqsədyönlü şəkildə təbliğ etmək üçün konkret tədbirlər həyata keçirməlidir. Bunun üçün uzun illər ərzində sınaqdan keçmiş ənənəvi iş üsullarından istifadə etməklə yanaşı olaraq yeni dövrün tələblərinə cavab verə bilən orijinal metodların yaradılmasına və tətbiqinə töhfə verilməsinə də ciddi diqqət yetirilməlidir.

Son zamanlar şair və yazıçıların yeni nəşr olunmuş kitablarının təqdimat mərasimlərinin (prezentasiyalarının) keçirilməsi kitabxanaların daha çox müraciət etdiyi kütləvi üsullardan biridir. Bu cür təqdimat mərasiminin üstün cəhətləri budur ki, burada kütləvi işin həm əyani, həm də şifahi formaları bir-birini tamamlayır, müəllifin və kitab haqqında mülahizələrini söyləyən tanınmış mütəxəssislərin tədbirdə iştirakı təmin edilir, oxucular həmin əsərin məzmunu ilə daha dolğun şəkildə tanışlıq imkanı qazanırlar. Təqdimatın keçirilməsində adətən kitabın müəllifi və kitabı çapdan buraxmış nəşriyyat maraqlı tərəfi iştirak edirlər. Ona görə də onlar çox vaxt təşəbbüsçü rolunda olurlar. Kitabxana bu zaman ona çalışmalıdır ki, tədbirdə daha elmi oxucular, ədəbiyyat və incəsənət sahəsində tanınmış mütəxəssislər, müzakirə olunacaq kitab haqqında inandırıcı fikirlər söyləyə biləcək şəxslər iştirak etsinlər. Təqdimat mərasimində bir qayda olaraq satış sərəhsinin təşkil olunması da yenilik kimi qiymətləndirilməlidir.

Müşahidələrimiz göstərir ki, bir çox hallarda bu cür təqdimat mərasimləri kitabxanalarda deyil, orta və ya ali məktəblərdə, ayrı-

ayrı idarələrdə və səfirliklərdə təşkil edilir. Kitabın təbliği baxımından bu nə qədər cəlbədicə olsa da, bəzən kitabxanaların həmin tədbirlərdə təmsil edilməməsi təəssüf doğurur. Əlbəttə, bazar iqtisadiyyatı şəraitində öz kitabını hər hansı bir nəşriyyatda çap etdirmək üçün sponsor axtaran müəllif əsəri nəşr olunandan sonra onun prezantasiyasını məhz xeyriyyəçilik missiyasını həyata keçirmiş müəssisədə təşkil etmək istəyir. Burada qeyri-adi heç nə yoxdur. Lakin kitabxanaçılar həmin müəlliflə əlaqə saxlayaraq bu tədbirin keçirilməsinin onlara həvalə olunmasının daha məqsəduyğunluğunu ona başa sala bilsələr, şübhəsiz ki, kitabxananın nüfuzu ictimaiyyət arasında bir az da artar.

Bundan başqa, oxuculara fərdi, qrup və kütləvi xidmət göstərəkən kitabxanaçı bədii əsərlərin və incəsənət ədəbiyyatının daha səmərəli təbliği üçün bir sıra tələblərə əməl etməlidir. Fərdi xidmətin üstünlüyü ondadır ki, bu zaman kitabxanaçı oxucuların sorğularını yerinə yetirirəkən və tələblərini ödəyərkən həm də müxtəlif məzmunlu ədəbiyyat haqqında məlumat verir, kitab seçməkdə kömək edir, müəyyən əsərləri tövsiyə edir və bu nəşrlərdən istifadəyə yardımçı olur.

Oxuculara bədii ədəbiyyatla fərdi xidmətin vəzifələrini belə qruplaşdırmaq mümkündür:

a) Oxucuların hər hansı bədii əsərə marağının və tələbatının daha dolğun ödənilməsi. Amerika kitabxanaşünası C.X.Şiranın sözləri ilə desək, "kitabxanaçılara əmək haqqını ona görə vermirlər ki, oxucuları rədd cavabı ilə yola salsınlar".

Kitabxanaçı özünü oxucunun yerində təsəvvür etməyi və onun tələbatını başa düşməyi bacarmalıdır.

b) Oxucuların müəyyən bir bədii kitabı sərbəst seçməyinə kömək göstərilməsi.

Bu zaman kitabxanaçı oxuculara kataloqdan düzgün istifadə etmək üçün tövsiyələr verməli, açıq rəf üsulundan bəhrələnməyin səmərəsini başa salmalı, yeri gəldikcə hər hansı bir bədii kitabın qısa məzmununu açmağı bacarmalıdır.

c) Şəxsiyyətin inkişafına və özünütəsdiqinə bədii ədəbiyyat vasitəsilə təsir göstərilməsi, oxucuların mədəni sərvətlərdən istifadə hüquqlarının həyata keçirilməsi.

Artıq sübuta yetirməyə ehtiyac yoxdur ki, kitabxanaçı dünyada nəşr edilən və kitabxanada mövcud olan ən yaxşı bədii əsərləri oxucuların diqqətinə çatdırmalıdır. Belə ki, bir sıra tədqiqatlarda göstəriləndi kimi, kitabxanaçı yalnız oxucuya xidmət göstərmir, eyni zamanda ona kömək edir, onun mütalisini düzgün istiqamətləndirir.

Bədii ədəbiyyatın təbliği zamanı ən çox istifadə edilən fərdi iş forması söhbətdir. Kitabxanaçının oxucu ilə söhbətinin məzmunu müxtəlif ola bilər: tövsiyə edilən bədii kitab haqqında, oxunmuş kitab haqqında, yeni daxil olmuş kitab haqqında, müzakirə edilmiş əsər haqqında və s. Elmi xarakterli kitablar haqqında söhbətdən fərqli olaraq, kitabxanaçı oxucu ilə bədii əsər haqqında söhbət edərkən təkcə kitabın məzmununa deyil, həm də xüsusiyyətlərinə diqqət yetirməlidir. Bu zaman o, əsərin məzmununu danışmamalıdır, əks halda oxucuda belə təsəvvür yarana bilər ki, artıq kitabdakılar haqqında hər şeyi bilir və daha onu oxumağa ehtiyac yoxdur.

Uşaqlar arasında bədii əsərlərin təbliği zaman isə kitabxanaçı başqa cür yanaşma tərzini seçməli, maraqlı doğurmaq üçün əvvəlcə seçdiyi kiçik parçaları oxumalı və ya kitabın məzmunu haqqında tamamlanmamış məlumat verməlidir. Təcrübə göstərir ki, kitabdan götürülmüş maraqlı bir əhvalatı danışmağa başlayıb yarıda kəsdikdə məktəbyaşlı oxucular dərhal əsəri oxumaq fikrinə düşürlər.

Müxtəlif kitabxanalarda apardığımız müşahidələr və kitabxanaçılarla ünsiyyətimiz belə deməyə əsas verir ki, tövsiyə xarakterli söhbətlərdən fərqli olaraq oxunmuş kitablar haqqında söhbətlərə ya ümumiyyətlə yer verilmir, ya da yalnız uşaq kitabxanalarında ona müraciət edilir. Doğrudur, kitabxanaçılar oxunmuş kitablar haqqında söhbətin əhəmiyyətini inkar etmirlər, lakin bu fikirdədir ki, belə söhbətlərin aparılması o qədər də vacib deyil və bu həmişə mümkün olmur. Bununla belə, oxunmuş kitab haqqında söhbət aydınlaşdırmağa imkan yaradır ki, oxucu həmin bədii kitabı oxuyub, ya oxumayıb? Kitabxanaçının tövsiyə etdiyi və ya oxucunun sərbəst seçdiyi bədii kitab nə dərəcədə anlaşılıqdır? Oxucu bu əsəri həvəslə mütaliə edib, yoxsa sadəcə olaraq vaxt keçirmək xatirinə vərəqləyib? Kitabxanadan alınmış bədii kitab oxucunun mənəvi aləminə müsbət, yoxsa mənfi təsir göstərib?

Daha bir aktual məsələ haqqında.

Məlumdur ki, XXI əsr informasiyalaşdırılmış cəmiyyət əsridir və artıq bir sıra böyük kitabxanalar öz fondlarına daxil olmuş yeni nəşrlər və materiallar haqqında oxuculara fərdi informasiya verirlər. Hələlik inkişaf etmiş ölkələrdə yayılmış bu xidmət üsulu pulludur və onun yaxın zamanlarda Azərbaycan kitabxanalarında da tətbiq ediləcəyi şübhə doğurmur. İşin mahiyyəti bundan ibarətdir ki, kitabxana öz fonduna daxil olmuş yeni ədəbiyyat haqqında və ya müəyyən mövzu üzrə nəşr edilmiş kitablar barədə ayrı-ayrı oxuculara müntəzəm məlumat vermək məsuliyyətini üzərinə götürür. Bu, informasiyanın seçilmiş yayılması elementlərindən isti-

fadə etməklə həyata keçirilir. Nəticədə, tutaq ki, Azərbaycan, rus, ingilis və başqa dillərdə çapdan çıxmış klassik və müasir ədəbiyyat nümunələri, yaxud XX əsrin poetik inciləri və ya macəra janrında yazılmış əsərlər haqqında oxucu operativ və dəqiq informasiya ala bilər.

Azərbaycan kitabxanalarının yaxın gələcəkdə kompüterləşdirilməsi həyata keçirilərsə, bu, digər elm sahələrinə dair ədəbiyyatla yanaşı, bədii əsərlərin də təbliğinin səmərəsini artırır. Kompüterlərin köməyi ilə yaradılan elektron kataloqlar həm kitabxanaçıları gərgin işdən xilas edər, həm də oxucuların istədiyi bədii kitabı seçməsinə əlverişli şərait yaradar.

Bundan başqa, kitabxanalarda bədii ədəbiyyatın təbliği zamanı qrup və kütləvi işin rəngarəng forma, metod və üsullarından istifadə edilir ki, müasir dövrdə onların daha da təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Məsələn, kitabxanaların iş təcrübəsi göstərir ki, kitab sərgilərinin müxtəlif növlərindən əsasən "Yeni kitablar" sərgisi daha çox tətbiq olunur. Bu, təqdirəlayiq olsa da, fikrimizcə, hazırkı dövrün xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq mövzu sərgilərinin sayını artırmaq lazımdır. Belə ki, birincisi, Azərbaycan Respublikası on ildən artıqdır ki, müstəqil inkişaf yoluna qədəm qoymuşdur və artıq müstəqil dövlətin müstəqil ədəbiyyatı və incəsənəti yaranır; ikincisi, vətənpərvərlik, vətənə və xalqa məhəbbət ideyalarını əks etdirən əsərlərin məqsədyönlü təbliği bu gün daha çox aktualıq kəsb edir; üçüncüsü, Azərbaycan torpaqlarının bir hissəsi erməni işğalçılarının tapdağı altında qaldığından gənc nəsil hərbi vətənpərvərlik duyğuları aşılayan bədii əsərlərlə müntəzəm tanış edilməlidir; dördüncüsü, dövlət başçısının fərmanları ilə yubileyləri keçirilən şair və yazıçıların zəngin yaradıcılıqlarının ayrı-ayrı mövzular üzrə açıqlanması daha böyük səmərə verə bilər; beşincisi, uşaq və yeniyetmələr arasında klassik və müasir dünya ədəbiyyatının ən yaxşı örnəklərini təbliğ etmək məqsədi ilə maraqlı mövzular seçilməlidir və s.

Digər tərəfdən, bədii ədəbiyyatın ayrı-ayrı növləri və janrları üzrə mövzu sərgilərinin hazırlanması oxucuların diqqətini daha çox cəlb edə bilər. Məsələn, "Tarixi romanlarımız", "Macəra ustaları", "Komediyalar aləmində", "Poeziya dünyası", "Satira güzgüsündə" və s.

Başqa ölkələrin kitabxanalarında uğurla tətbiq edilən "Bir kitabın sərgisi" də Azərbaycan kitabxanaçılarının diqqətini cəlb etməlidir. Bu sərgiyə baxmaqla oxucular konkret bir kitabın, məsələn, Nizami Gəncəvinin "Xosrov və Şirin" əsərinin yazılma tarixi, bədii məziyyətləri, qısa məzmunu, Azərbaycan dilinə tərcüməsi, müxtəlif

dillərdə nəşri, haqqında yazılmış elmi-tədqiqat əsərləri, dövrü mətbuat məqalələri, müxtəlif rəssamların illüstrasiyaları və s. ilə tanış olmaq imkanı qazanırlar. Eyni zamanda sərgidə kitabın məzmununun açılmasına yardım göstərən, oxucuların əsərə marağını fəallaşdıran cəlbədiçi suallar da yazıla bilər.

Azərbaycan kitabxanalarının iş təcrübəsində az-az rast gəlinən kitabxana plakatlarının hazırlanmasına da ciddi diqqət yetirilməlidir. Təəssüf ki, bədii ədəbiyyatın təbliği ilə bağlı müxtəlif kitabxanalarda, xüsusilə uşaq kitabxanalarında tərtib edilmiş plakatlar bəsit, solğun və bir-birinə oxşar olur. Halbuki plakat yeknəsəqlikdən, şablonçuluqdan uzaq olmalı, ifadəli, aydın, gözəl təsir bağışlamalıdır.

Bədii ədəbiyyatın təbliğinin şifahi forma və üsullarının rəngarəngliyi də nəzərdən qaçırılmamalıdır. Müşahidələr göstərir ki, şifahi və əyani üsullar birgə həyata keçirilərkən daha təsirli olur. Ona görə də kitabxanaçıları kitab müzakirələri, təqdimat mərasimləri, oxucu konfransları, disputlar, mütaliə gecələri, biblioqrafik icmallar, ədəbi-bədii gecələr və s. keçirərkən bu cəhəti yaddan çıxarmamalıdırlar.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. -Bakı, Qanun, 1999.- 60 s.
2. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası, IV c. -Bakı, 1980, s. 98-99.
3. Библиотечное дело: Терминологический словарь.- Москва, Книга, 224 с.
4. Библиотечное обслуживание: Теория и методика.- Москва, 1996, 200 с.
5. Бирюкова Л.Г. Грамотность в меняющемся мире. Читающая Россия: мифы и реальность. -Москва, 1997, с.92-93.
6. Бутенко И.А. Электронная база данных о детском чтении //Библиография, 1997, №1, с. 143-151.
7. Бутенко И.А. Чтение и новые технологии. //Библиография, 1998, №2, с.150-156.
8. Бутенко И.А. Книга и чтение на исходе XX века: Социологические аспекты. -Москва, Наука, 1997, 200 с.
9. Работа с читателями: Учебник. -Москва, Книга, 1981, 296 с.
10. Ринг К. Чтение в информационном обществе. Читающая Россия: Мифы и реальность. -Москва, 1997, с.179.
11. Румянова Л.Ю. Чтением художественной литературы надо руководить //Библиотекарь. 1959, №2, с.36-42.

12. Румянова Л.Ю. Роль художественной литературы в коммунистическом воспитании молодежи. Книга – молодежи. - Москва, 1959, с.63-94.

13. Самохина М.М. Юношеское чтение и библиотека //Сов. Библиотекосведение, 1990. №5, с.31-38.

14. Социальная психология. -Москва, 1977, 220 с.

15. Советский Азербайджан: Мифы и действительность. - Баку, Элм, 1987, 320 с.

16. Стельмах В.Д. Социология чтения: Реальное и желаемое. Книга и чтение в зеркале социологии. -Москва, Книжная палата, 1990, с. 9-10.

17. Трубников С.А. Литературная библиография как средство эстетического развития читателей. -Москва, 1970, 238 с.

18. Трубников С.А. Особенности эстетического восприятия и пропаганда литературы //Библиотекарь, 1970, № 2, с.27-30.

Князь АСЛАН

СОВРЕМЕННОЕ ОБЩЕСТВО И ПРОБЛЕМЫ ПРОПАГАНДЫ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Резюме

В статье проанализировано основные задачи работы библиотек в области эстетического воспитания читателей. Автор отмечает, что работа библиотек по эстетическому воспитанию читателей осуществляется в тесной связи с идейным, трудовым, нравственным. Кроме того, эстетическое воспитание не ограничивается лишь воспитанием интересов к художественной литературе и искусству и развитием способности его понимания. Поэтому еще большее значение приобретает задача формирования способности творить прекрасное.